

УДК 061.12: 001 (091)(477)

ГОРБАНЬ

Тетяна Юрївна,

доктор політгчних наук, професор
кафедри української історії
та етнополітики

Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ)

УКРАЇНОЗНАВЧІ ІНСТИТУЦІЇ В СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК (1918–1921)

Здійснено історичний екскурс у період офіційного академічного становлення українознавства. Головна увага зосереджується на розробці концепції його інституалізації як галузі наукових знань на етапі становлення Української академії наук. Набутий на тому етапі досвід багато в чому залишається актуальним і нині – як у плані науково-пізнавальному, так і практично-прикладному. Зокрема, він застерігає від втручання органів державної влади в наукову творчість, від нав'язування політичних замовлень на «потрібні результати».

Осуществлен исторический экскурс в период официального академического становления украиноведения. Главное внимание сосредоточено на разработке концепции его институализации как отрасли научных знаний на этапе становления Украинской академии наук. Полученный на том этапе опыт во многом остается актуальным и в наше время – как в плане научно-познавательном, так и в практически-прикладном. В частности, он предостерегает от вмешательства органов государственной власти в научное творчество, от навязывания политических заказов на «нужные результаты».

Historical overview during an official academic establishment of Ukrainian studies has done. Main focus is on developing the concept of its institutionalization as a branch of scientific knowledge at the stage of the establishment of Ukrainian Academy of Sciences. Gained experience on stage in many ways still relevant in our time – both concerning scientifically cognitive and practical applied. In particular, it cautions against the interference by public authority in scientific work, by imposing political orders “the necessary results”.

Українознавство як один з найважливіших чинників національного самовизначення українського народу, його етнічно-культурного відродження та

державотворчих устремлінь належить до тих сфер суспільного буття, інтерес до яких помітно зростає в умовах реального державотворення. Так було в короткі періоди існування Української Народної Республіки та гетьманату П. Скоропадського – Української Держави. Набувши за державної підтримки тогочасних політичних режимів потужного динамізму, українознавство, бодай за інерцією, продовжувало розвиватися і в перше десятиліття існування радянської влади – в період «українського ренесансу». Нарешті, в нинішніх умовах існування України як суверенної держави, українознавство сформувалося як предмет наукових інтересів, а отже потребує фундаментального теоретико-методологічного забезпечення, аби зайняти належне йому місце в системі освіти, науки, культури. Прислужитися цьому має й досвід минулого, періоду становлення академічної науки зокрема – через його науково-критичне узагальнення і осмислення.

Становлення та розвиток українознавства як науки вітчизняна історіографія пов'язує передусім з іменем М. Грушевського. І небезпідставно. Саме він надав українознавству чіткої наукової окресленості, системної визначеності. Наукове українознавство М. Грушевський трактував як різні галузі науки, присвячені дослідженню і пізнанню українського народу і його території в сучасності і минулому [3, с. 461]. Конкретно до українознавчих дисциплін він відносив історію українського народу, українську мову і літературу, фольклор, допоміжні історичні науки, археологію, антропологію, етнологію, право, фізичну і економічну географію, економічну історію тощо.

М. Грушевський не лише емпірично окреслив коло українознавчих дисциплін, а й сам багато зробив для їх методологічного обґрунтування та практичного розвитку. Діапазон його наукової творчості охоплював, окрім історії, літературу, соціологію, етнографію, майже всі допоміжні історичні дисципліни, пов'язані з реконструкцією українського історичного процесу. Тож є всі підстави погодитися з відомим істориком українського зарубіжжя Л. Винаром, що запропонована М. Грушевським схема була прийнята

спеціалістами-дослідниками інших наук і стала основою наукового українознавства в ХХ ст.. [2, с. 30].

Варто при цьому зазначити, що як наукова діяльність М. Грушевського (до 1924 р.), так і українознавчі дослідження загалом в період української бездержавності здійснювалися, в основному, поза межами офіційних державних наукових інституцій. Переважно вони зосереджувалися в наукових товариствах громадського характеру, наприклад, таких, як Південно-західне відділення російського Географічного товариства (1873 р.); Літературно-наукове (з 1892 р. Наукове) товариство ім. Т. Шевченка у Львові (1873 р.); Українське наукове товариство в Києві (1907 р.) тощо. Коло їх наукових досліджень широко охоплювало Україну в її минулому і сучасному. Названі, як і деякі інші громадські наукові товариства, залишилися в історії як перші організації академічного типу в Україні, як попередники Української академії наук. Зокрема, Українське наукове товариство у Києві, зазначається у фундаментальній праці з історії Національної академії наук України, слідом за НТШ у Львові, дало поштовх становленню системи українознавчих досліджень, визначило їх структуру і стратегію, які сприйняла й розвинула надалі Українська академія наук. Товариство заклало фундамент для ефективної розробки українознавчих досліджень у галузі історії, філології, статистики, етнографії, фольклору, історії українського мистецтва тощо [6, с. 13, 14–15].

Склалося так, що за часів Центральної Ради, очолюваної видатним українознавцем М. Грушевським, до створення офіційної наукової установи як наукового фундаменту українознавства справа так і не дійшла, хоча декларативних намірів не бракувало. До того ж, коли за гетьманату П. Скоропадського розпочалися реальні заходи з організаційного оформлення академічної науки в Україні, з причин, які й понині трактуються неоднозначно, М. Грушевський самоусунувся від безпосередньої участі в становленні Української академії наук, а отже – й академічних українознавчих інституцій.

Лише у добу гетьманату П. Скоропадського за підтримки влади в Україні вперше була сформована система державних наукових українознавчих

інституцій, у тому числі й найвища українознавча установа – Академія наук. Відтак відбулося офіційне затвердження українознавства в науці.

Уже через тиждень після повалення Центральної Ради і встановлення в Україні гетьманату, коли П.Скоропадський приймав від міністрів робочі плани міністерств (5 травня 1918 р.), М. Василенко, який очолював Міністерство освіти та мистецтв, подав план, що передбачав утворення Української академії наук [8, с. 11]. Відразу ж після затвердження цього плану гетьманом Микола Прокопович приступив до його практичної реалізації. Дещо пізніше в Пояснювальній записці Міністерства освіти та мистецтв Раді міністрів Української Держави до законопроекту про заснування Української академії наук у Києві він писав: «В останні роки українська свідомість росла та ширшала, тоді як відповідне поглиблення студій над українським народом за нею не постигало... Не було на Вкраїні такого дослідничого осередку для вивчення історії побуту, фольклору, письменства, мови, мистецтва та музики, економічних умов життя, фізичної природи українського народу, щоб він відповідав сучасному рівневі наукових умов. Час минав, без вороття зникали й гинули численні позначки минулості й сучасности, яких не встигли зафіксувати нечисленні, розкидані, позбавлені необхідних для такої праці засобів, наукові робітники. До якої царини наукового знання, зв'язаного з українським народом, ми тепер не зазирнемо, скрізь ми бачимо величезне поле неторкнутої наукової праці, відсутність необхідної для цього організації, розкиданість та випадковість зайнятих нею сил» [9, с. 150–151].

У наведеному розлозі цитуванні висловлене бачення стану українознавства одним із головних фундаторів УАН М. Василенком. Глибоке розуміння нагальної потреби розвитку українознавства в щойно посталій українській державі висловлювали й інші видатні українознавці, зокрема члени Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві, очолюваної В. Вернадським.

На першому засіданні названої Комісії (9 липня 1918 р.) В. Вернадський виголосив промову, у якій, окрім іншого, в загальних рисах була окреслена й

українознавча складова концепції майбутньої діяльності УАН: «Національна вага новітньої Академії, – наголошував він, – річ надто зрозуміла... Вага лежить у тому, що новітня Академія повинна допомагати зростові української національної самосвідомості та української культури через широке, глибоке, проникливе наукове студіювання минулості та сучасності українського народу та його сусідів, природи обійнятого ними краю в усіх її безконечних виявах... Чим ширше, вільніше та глибше поставлено буде в Академії наук оце студіювання, тим сильніше збільшиться її національна вага» [10, с. 195].

В концепції УАН українознавчі аспекти були серед найбільш пріоритетних – передбачалося навіть створення окремого відділу українознавства, проте за браком коштів і приміщень українознавчі дослідження вирішили зосередити передусім у Першому, історично-філологічному відділі. Українознавче спрямування мали й більшість, а до певної міри практично всі структурні наукові підрозділи Третього, соціально-економічного відділу УАН. Тож небезпідставно пізніше постало питання про об'єднання двох названих відділів в один, хоча таке об'єднання й не відбулося, зокрема із суб'єктивних причин. Тодішній голова Третього відділу М. Василенко, як свідчать його щоденникові записи, заперечував проти об'єднання з тієї причини, що Перший відділ, а, точніше, історичні установи Академії на той момент (йдеться про 1925 р.) очолював уже М. Грушевський, який 1924 р. повернувся з еміграції і був обраний дійсним членом ВУАН. За цей короткий час у нього склалися нездорові стосунки з рядом академіків, які стояли біля витоків формування УАН, зокрема з академіками С. Єфремовим, А. Кримським, Ф. Міщенком та деякими іншими членами Першого відділу. Засідання Відділу, говорив Ф. Міщенко у розмові з М. Василенком, «часто зводяться до боротьби Кримського з Грушевським... Останній, щоб він не робив, завжди відчуваєш, що він підводить під щось міну». Тож саме через це, зауважував М. Василенко, Третій відділ і не бажає зливатися з Першим: «Зараз ми живемо і працюємо спокійно, а тоді будемо втягнуті у вашу особисту боротьбу» [1, с. 313–314].

Особлива увага творців УАН до українознавства, наголошувалося в уже згадуваній «Пояснювальній записці...» Міністерства освіти й мистецтв, вмотивовувалося тим, що створенням Академії «закладається орган наукової праці, який іще ніколи і ніде не існував», оскільки, на відміну від академій усього світу, «мають розвиток ті парості знаття, що для них основа – дослідження українського народу» [9, с. 153]. Про «парості знаття» стосовно українознавства, а не про кафедри чи інші академічні підрозділи, говорилося і в Статуті УАН, що дає підстави для припущення, що тим самим відображався більш широкий погляд на названу галузь знань, який міг передбачати можливість створення окремих напрямів науки, не обмежуючись форматом кафедри. У Статуті Академії наук було зроблено й прямий наголос на її українознавче спрямування: УАН як найвища українська наукова національна установа «...ставить собі на меті, окрім загальнонаукових завдань, виучувати сучасне й минуле України, української землі та народу» [13, с. 167].

У першому Статуті УАН, затвердженому в листопаді 1918 р., зазначалося, що при Академії, Спільному зібранні та при відділах існують наукові установи та постійні комісії, які поділяються на три категорії: а) академічні установи та комісії; б) установи та комісії, що знаходяться в її віданню; в) установи та комісії, що мають зв'язок з нею [13, с. 177]. Доречно зауважити, що переважна більшість «установ та комісій» усіх трьох категорій мала українознавче спрямування, і лише окремі з них вирішували завдання, що були спільними для всіх трьох відділів (крім двох раніше названих відділів був ще й фізично-математичний – Другий відділ).

Найбільш масштабним проектом в процесі розбудови академічної науки в Україні стало створення Національної бібліотеки. Комісія із заснування УАН уже на перших своїх засіданнях подбала, щоб створювана при Академії бібліотека поповнилася книжковими фондами із зібрань таких визначних українознавців, як В. Антонович, Ф. Вовк, Б. Грінченко, М. Драгоманов, А. Потебня та ін. Правомірно стверджувати, що саме на їх основі й починала розбудовуватися бібліотека.

Розробкою загальної концепції Національної бібліотеки займався спеціальний Тимчасовий комітет для заснування Національної бібліотеки Української Держави. Передбачалося, що Національна бібліотека повинна бути універсальною книгозбірнею, яка має задовольняти як загальнонаукові вимоги, так і спеціально-українські, визначаючи останні в найширшому розумінні. «Спеціально-українські» вимоги мав забезпечувати відділ *Ucrainica* [11, с. 373]. У ньому «повинно згуртуватися все, що друкувалося будь-коли і будь-де українською мовою, а також уся література, писана всіма мовами про історію українського народу, його фольклор, мову, словесність, мистецтво, побут, соціальні та економічні умови життя». Разом з тим, до названого відділу «входить все, що торкається території України; тут має згуртуватися писана всіма мовами література про природу України, про всі народи, які залюднюють її територію..., а також література про природу, побут, історію, економічні та соціальні умови тих країн поза межами України, де живе український народ» [7, с. 212]. Зі сказаного можна зробити висновок, що концепція створення відділу *Ucrainica* суттєво розширювала визначення поняття «українознавство», зроблене свого часу М. Грушевським.

Українознавчу складову бібліотечних фондів доповнювали матеріали Рукописного відділу Національної бібліотеки. За концептуальним задумом її фундаторів, відділ «повинен зібрати в собі рукописи, листи, портрети тощо тих діячів, котрі – незалежно від національності, релігії та політичних переконань – жили та діяли на українській території, і одночасно з цим у ньому повинен бути зібраний такий же архів літературний і побутовий усіх діячів духовного життя українського народу, де б вони не жили та діяли» [14, с. 371]. У цьому формулюванні звертає на себе увагу той факт, що визначення «діячів», доробки яких повинні були поповнювати рукописні фонди бібліотеки, мало відбуватися не за політичними, географічними тощо критеріями, а виходячи з того внеску, який вони зробили в скарбницю розвитку «духовного життя українського народу».

Загальноакадемічний статус мали також Постійна комісія для складання біографічного словника діячів України та Постійна комісія для складання енциклопедичного словника. Остання, після видання першого тому на літеру «А», ухвалила рішення «розпочати підготовку позачергового тому (а може й двох томів) словника, присвяченого виключно Україні». Передбачалося, що у них у стислому вигляді буде «даний нарис всього життя України, з усіх його сторін, в усіх процесах і явищах» [5, с. 285].

У біографічний словник видатних діячів української землі, зазначалося в одному із документів Спільного зібрання Академії, «об'єктивно вносяться життєписи всіх людей, що так чи інакше визначилися на українській землі, незалежно від їх національної та релігійної приналежності та їхніх політичних переконань [7, с. 212].

Отже, критерії добору номінантів до біографічного словника, як і коло діячів, інтелектуальна спадщина яких мала акумулюватися в Рукописному відділі бібліотеки, на наш погляд, визначені чітко, а, головне, незаполітизовано – на відміну від сучасних підходів, не позбавлених політичної заангажованості. Йдеться, зокрема, про розробку концепції академічного Українського біографічного словника, яку опрацьовує створений в 1994 р. Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Такий словник, за задумом розробників, «має враховувати й такий критерій, як настрої того чи іншого діяча щодо українства» [15, с. 11].

Якщо у наведеному прикладі «розмитим» видається критерій визначення «настроїв щодо українства», то ще більш абстрактною і заполітизованою є така характеристика: «Представники загарбницьких націй, що окупували українські землі, панували на них, експлуатували їх та український народ, реально вороже ставилися до всього українського, не мають жодних морально-етичних підстав для того, щоб опинитися на сторінках Українського національного біографічного словника. З іншого боку, не підлягає сумніву: чимало представників багатьох націй, що прихильно і дуже прихильно ставилися до всього українського і були справжніми приятелями українського

народу, мусять бути представлені в Українському біографічному словнику» [4, с. 5].

Тут, на наш погляд, бракує належної конкретики щодо певних понять, як-то: «справжні приятелі українського народу», «ворожість» чи «прихильність» до «всього українського» тощо. Вочевидь некоректно вважати будь-яку націю загалом як націю «загарбника, окупанта чи експлуататора». Тож визначення, закладене в концепцію біографічного словника фундаторами УАН, яке «виносить за дужки» політичні переконання його номінантів, видається найбільш об'єктивним, отже й заслуговує на увагу розробників сучасного академічного біографічного словника.

Повертаючись до предмета дослідження безпосередньо, вкажемо й на інші інституції українознавчого спрямування, які знаходилися у підпорядкуванні Академії чи мали органічний зв'язок з нею. Йдеться, зокрема, про Археографічну комісію, яка хоча й визнавалася формально автономною, але обслуговувала запити Академії наук. У зв'язку з цим доречно зауважити, що до числа її дійсних членів входило вісім академіків від п'яти українознавчих кафедр Першого відділу УАН. Археографічна комісія займалася виданням історичних документів, інших пам'яток старовини, що відносяться до історії України, а також пам'яток давньої літератури. В 1921 р. до її складу також увійшла раніше створена як самостійна комісія для розбору давніх актів української історії, що значно підвищувало науковий потенціал Археографічної комісії як однієї з провідних українознавчих інституцій.

До установ, «що найтісніше зв'язуються з Спільним зібранням цілої Академії», були віднесені Музей антропології та етнології ім. Ф.Вовка та музей мистецтв ім. Б.І. та В.М. Ханенків, паралельно з яким існувала картинна галерея. Останнє пояснюється тим, що заповіт В. Ханенко, останньої розпорядниці музею, не дозволяв додавати до вже існуючої експозиції нові надходження.

Як уже зазначалося, українознавчі дослідження зосереджувалися передусім у Першому, історично-філологічному відділі. У Першому відділі

УАН цикл наук, об'єднаних терміном «українознавство», налічував 8 галузей знань (паростей знаття, за тодішньою термінологією): історія українського народу, граматики та історія української мови, українська народна словесність, історія українського письменства, історія українського мистецтва, етнографія та історична географія України, археологія України та її допоміжні науки, історія української церкви. Ці галузі знань, визначені Статутом УАН, відображали пропозиції видатних вчених-українознавців Д. Багалія, А. Кримського, Г. Павлуцького, Є. Тимченка, викладені ними у спеціальній Пояснювальній записці до Комісії, яка розробляла концепцію майбутньої Академії наук. Розвитку як названих, так і ряду інших галузей знань мали сприяти новоутворювані кафедри, яких у Першому відділі на момент заснування УАН загалом було 16. Пізніше структурні підрозділи Відділу зазнавали деяких змін, які, проте, не впливали суттєво на концептуальну першооснову, визначену її фундаторами при заснуванні УАН.

Статутом УАН передбачалося (що згодом і було зроблено) створення при Першому відділі ряду постійних комісій, які мали втілювати в практику результати науково-теоретичного доробку в галузі українознавства. Зокрема, були створені комісії: для видання пам'яток мови, письменства та історії (археографічна комісія); для складання історично-географічного словника української мови; археологічна; для складання історичного словника української мови; орфографічно-термінологічна; для збирання та видання фольклорного матеріалу; для видання пам'яток новітньої української літератури тощо [13, с. 169]. Згодом кількість комісій збільшувалася, зокрема була створена постійна комісія для видання творів Т. Шевченка, М. Драгоманова, В. Антоновича, І. Франка та ряду інших видатних представників української культури. Існували при Першому відділі й окремі наукові товариства, як, наприклад, Історичне товариство Нестора-літописця. Всього станом на 1921 р. тільки при Першому відділі налічувалося 17 комісій українознавчого спрямування.

Українознавчий потенціал Першого відділу, як і Академії наук загалом, суттєво доповнювали відповідні напрацювання Третього, соціально-економічного відділу УАН. Йдеться, зокрема, про галузеві інституції й комісії, наукова діяльність яких спрямовувалася на «виучування сучасного й минулого України, української землі та народу». Якщо Перший відділ, наголошувалося в одному з документів Спільного зібрання Академії, «своїм об'єктом має духовне й культурне життя українського народу, то III відділ – склад його соціально-економічного життя» [7, с. 198]. У цьому напрямку працювали: Демографічний інститут; Інститут з вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства України; комісії з вивчення народного (звичаєвого) права, західноруського та українського права, соціальних питань. Всі вони, ще раз наголосимо, мали чітко визначене українознавче спрямування.

Українознавчі інституції, про які йшлося вище, були створені й діяли на основі положень, закріплених в Статуті УАН 1918 р. Органи радянської влади в Україні, зокрема Наркомос УСРР, час від часу вносили окремі зміни, доповнення до вже існуючого Статуту, які мали узгоджуватися з більшовицькими ідеологічними доктринами, зокрема з тією, яка визначала пріоритет інтернаціонального над національним. Останнє поступово витіснялося не лише з офіційного політичного лексикону, а й зі сфери наукової діяльності.

Наведемо деякі характерні, на наш погляд, приклади. На початку 1919 р., після визволення України від армії Денікіна і повернення радянської влади, остання прийняла рішення перейменувати Національну бібліотеку при УАН на Всенародну. У відповідь Комітет для заснування Національної бібліотеки при УАН на початку травня 1919 р. вирішив «не одрікаючись від титулу «Національна бібліотека» вживати й український переклад – «Всенародна бібліотека України» [12, с. 440]. Відносно «українського перекладу» засновники бібліотеки дещо злукавили, адже поняття «національна» перекладу не потребує. Важливо інше: ще тривалий час в документах Академії, зокрема в

протоколах її Спільного зібрання, вживалася назва «Національна бібліотека», або ж з додаванням у дужках «Всенародна бібліотека».

Інший приклад. З 14 червня 1921 р. постановою РНК УСРР вводився в дію новий Статут Всеукраїнської академії наук. Такої назви Академія набула у зв'язку з приєднанням (не без тиску з боку влади) до УАН Українського наукового товариства. Ігноруючи національні особливості, Статут 1921 р. уже не передбачав офіційного українознавчого спрямування роботи Академії. Прагнення послабити гуманітарні пріоритети Академії, які мали яскраво виражене національне забарвлення, проявилися і в переміщенні провідного Першого, історично-філологічного відділу на другу позицію під назвою відділу суспільно-історичних наук. Проте майже до кінця 20-х років Статут 1921 р. існував більше номінально, ніж реально. На практиці ж діяльність Академії наук орієнтувалася на Статут 1918 р. Українознавчі дослідження продовжувалися на основі принципів, закладених за часів заснування УАН. Тож нехай і під іншою офіційною назвою, історично-філологічний (за суттю) відділ продовжував залишатися провідним відділом Академії, а в ньому самому цілком домінував цикл українознавчих наук, який до того ж продовжував розширювати сферу свого наукового охоплення.

Із наведених прикладів можна зробити певні висновки щодо тих факторів, дія яких ще сприяла інерції позитивних процесів:

По-перше, у своїй практичній діяльності провідні вчені-академіки, більшість із яких стояли біля витоків формування УАН, всупереч наростанню політичного та ідеологічного тиску продовжували дотримуватися основоположного принципу, закладеного в концепцію організації академічної науки ще напередодні заснування Академії. Суть його полягала в тому, щоб «ні в чому не порушувати основні риси будови всіх Академій наук, які стоять на рівні сучасних вимог: їхнього суворо наукового характеру, вільного від будь-яких впливів на наукову працю. Жодні міркування національного, політичного або релігійного характеру не можуть і не повинні обмежувати вільність та повність наукового дослідження... Лиш така Академія, яка відкине всякі сторонні

міркування, коли справа торкається наукової істини – зможемо справляти в повній мірі і з більшою дієвою силою чи то національні, чи то державно-економічні завдання» [9, с. 152–153].

По-друге, необхідно зважати на той незаперечний факт, що у перші роки радянської влади тиск партійно-державних органів на сферу культурно-духовного життя, включно з наукою, ще не набув тотального, надто ж грубо-репресивного характеру.

По-третє, перше десятиліття існування УАН – ВУАН фактично співпало з офіційно проголошеною політикою українізації (у Всесоюзному масштабі – коренізації), яка, за будь-якої неоднозначності оцінок у сьогодишньому історично-політичному дискурсі, загалом справила позитивний вплив на національно-культурні процеси в тогочасній Радянській Україні, тож визначення «український культурний ренесанс» не позбавлене історичної логіки. Таким чином, національно-культурне відродження, з одного боку, сприяло укоріненню українознавства у сферу науки та освіти, з іншого – спиралося на нього як на базову основу.

Отже, завдяки багатогранному баченню проблеми і проведеній фундаторами УАН практичній роботі, закладалася й реалізовувалася на практиці чітка система українознавчих галузей знань. Наукова робота проводилася через відповідні структурні установи: відділи, кафедри, комісії, пізніше також через секції, товариства тощо. Незважаючи на катастрофічно скрутний як для вчених, так і для суспільства загалом час, організація українознавчих досліджень в Українській академії наук у перші роки її існування досягла незаперечних успіхів. І не провина, а біда академічного колективу, що підготовлені ним наукові праці, у тому числі – й передусім – українознавчого спрямування, далеко не завжди мали логічне завершення, тобто виходили друком.

Список використаних джерел

1. *Василенко М. П.* Из щоденників / М. П. Василенко // Василенко М. П. Вибрані твори : у 3 т. – К. : ТОВ «Вид-во «Юрид. думка», 2008. – Т. 3 : Спогади. Щоденники. Листування / упоряд. І. Б. Усенко (кер. кол.), Т. І. Бондарук, А. Ю. Іванова [та ін.]. – С. 313–314.
2. *Винар Л.* Михайло Грушевський : історик і будівничий нації : (статті і матеріали) / Л. Винар. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1995. – 304 с.
3. *Грушевський М. С.* Справа українських катедр і наші наукові потреби / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич [та ін.]. – Львів : Світ, 2002. – Т. 1 : Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – 2002. – С. 458–484.
4. *Дашкевич Я.* На шляху до Українського біографічного словника / Я. Дашкевич // Український біографічний словник : історія і проблематика створення : матеріали наук.-практ. конф., Львів, 8–9 жовт. 1996 р. – С. 3–5.
5. *Лист* Комісії для складання енциклопедичного словника ВУАН з пропозицією взяти участь у роботі по складанню енциклопедичного словника. 27 липня 1921 р. // Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали / редкол. : П. С. Сохань (відп. ред.), П. Д. Овчаренко, Г. В. Боряк [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 258.
6. *Національна академія наук України. 1918–2008 : до 90-річчя від дня заснування* / голов. ред. Б. Є. Патон. – К. : Вид-во КММ, 2008. – 624 с.
7. *Перший* піврік існування Української академії наук та начерк її праці до кінця 1919 р. Травень 1919 р. // Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 198–214.
8. *Полонська-Василенко Н. Д.* Українська академія наук. Нарис історії / Н. Д. Полонська-Василенко. – К. : Наук. думка, 1993. – 414 с.
9. *Пояснювальна* записка Міністерства народної освіти та мистецтв Раді міністрів Української Держави до законопроекту про заснування Української академії наук у Києві (не пізніше 12 жовтня 1918 р.) // Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 148–161.
10. *Промова В. І. Вернадського* «В справі заснування Української академії наук у Києві» на першому засіданні Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві. 9 липня 1918 р. // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. – К., 2011. – Т. 1 : Володимир Іванович Вернадський і Україна ; Кн. 1 : Науково-організаційна діяльність (1918–1921). – С. 194–197.
11. *Протокол* 1-й організаційного засідання Комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави. 23 серпня 1918 р. // Там само. – С. 373–374.
12. *Протокол* № 25 Спільного зібрання УАН від 3 травня 1919 р. // Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 439–440.

13. *Статут Української Академії наук у Києві // Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали.* – К. : Наук. думка, 1993. – С. 167–184.

14. *Створення Національної бібліотеки Української Держави // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* – К., 2011. – Т. 1 : Володимир Іванович Вернадський і Україна ; Кн. 1 : Науково-організаційна діяльність (1918–1921). – С. 371–372.

15. *Чишко В. С. Основні принципи створення Українського біографічного словника / В. С. Чишко // Українська біографістика.* – К. : «РІО», 1999. – С. 6–18.